

MODERNLEŞMEYİ SORUNSALLAŞTIRAN PARADİGMATİK İKİLİKLER VE KEMAL TAHİR

Yılmaz YILDIRIM*

ÖZET: Bu çalışmada, Kemal Tahir'in gündeminde önemli bir yer tutan modernleşme/Batılılaşma meselesi; tasnif, tahlil ve karşılaştırma potansiyeli taşıyan sosyolojik kavramlar yardımıyla incelenmektedir. Böylelikle sosyolojinin modernleşme konusundaki bazı kavramsal ikiliklerine Kemal Tahir'in nasıl yaklaştığını ortaya koyabilmek mümkün olabilmektedir. Batılılaşma/modernleşme incelemelerinde söz konusu kavramsal ikilik, *özgüllük ve evrensellik* ekseninde görülmektedir. Tarihsel değişimin yönü ve sonuçları incelenirken ise *süreklilik ve kırılma* ikiliğine dayalı ihtilaflar söz konusudur. Değişimin ana faktörü ve dinamiğini açıklamak konusunda *ekonomi politik ve kültüralist* paradigmlar ekseninde yoğunlaşan yaklaşımları görüyoruz. Toplumsal değişimde başlıca rol oynayan sosyal unsurları karşılaştırırken ise *yapı ve fail* eksenli ikilikler söz konusudur. Çalışmada ele alınan bu ikilikler, kavramsal ve tematik yönleriyle ortaya konulmakta, akabinde Kemal Tahir'in bu temalar hakkındaki düşünceleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Batılılaşma, Modernleşme, Edebiyat Sosyolojisi, Yöntembilim

Paradigmatic Dualities that Problematize Modernization and Kemal Tahir

ABSTRACT: In this essay the problem of modernization/westernization which constitutes great importance in Kemal Tahir's thought is being discussed in terms of sociological concepts which bear the potential of classification, comparison and analysis. Thus it will also be possible to put forth Kemal Tahir's approach regarding some sociological dichotomies on modernization process. The aforementioned conceptual dichotomy in westernization/modernization researches can be established in the basis of *specificity* and *universality*. While examining the direction and results of historical change, there some conflicts, based on the duality of continuity and rupture, occur. It is possible to recognize some approaches on the issue of explaining the main factor and the dynamics of change which are concentrated in the axis of *economy-political* and *culturalist* paradigms. There, *structure - agency* based dichotomies occur in the course of comparing social elements playing part in the process of social change. As a consequence the aforementioned dichotomies with their respective conceptual and thematic aspects and then the thoughts of Kemal Tahir on these themes are being held in this paper.

Keywords: Kemal Tahir, Westernization, Modernization, Sociology of Literature, Methodology

* Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, yyildirim000@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2889-876X

Giriş

Kemal Tahir'in en önemli ve değişmeyen meselesi Türkiye'dir. Edebiyat, tarih ve sosyoloji yardımıyla "Türk toplumu ile köklü ve derin ilişki kurma çabasında"¹ oluşuna ve bu amaca yönelik çok sayıda zengin ve derinlikli yapıtlar üretmesine bakılarak bu anlaşılabilir. Bu özelliği dolayısıyla bilhassa Türkiye'nin yönünün ne olacağı konusunu mesele eden hiç kimsenin bigâne kalamayacağı biridir. Kemal Tahir isminin düşünce dünyamızda çokça tartışılıyor oluşu, her şeyden önce sosyo-politik gündemimizdeki en ihtilafli konular hakkında iz bırakan çalışmalara imza atmasından kaynaklıdır. Bu yüzden Kemal Tahir'i inceleyen, tartışan her yazıda asıl amacın Kemal Tahir'i anlamak mı, yoksa Doğu-Batı, gelenek-modernlik, yerellik-evrensellik gibi tartışmalı konularda sözü ona söyletmek mi olduğu belirsizleşebilmektedir. Açıkçası bu çalışmada biz de söz konusu belirsizliği fırsata çevirircesine modernlikle ilgili bazı meselelere Kemal Tahir'in penceresinden bakarak bir açıklama getirmeye çalışacağız. Söz konusu meseleleri kavramsal ve tematik yönleriyle ortaya koymak, akabinde Kemal Tahir bu kavramsal temalar hakkında "ne düşünüyordu, nasıl izahatta bulunmuştu" konularına değinmek amacındayız.

Modernlik pek çok dünya-tarihsel fenomen gibi bir tarihsel olgu olmanın yanında bu olgu hakkındaki söylem tarafından da üretilir. Dolayısıyla modernliğin anlatılma biçimleri oluşum biçimi kadar hatta belki ondan daha da önemlidir. Aynı şey modernleşme için de geçerlidir. Modernleşmeyi genellikle modernitenin edinilmesi, öğrenilmesi, kurumsal uyarılma ve içselleştirme süreci olarak tanımlamak yaygındır. Modernleşmenin bu tanımlanışı yanlış olmamakla birlikte tıpkı modernlikte olduğu gibi modernleşmenin de bir söylem yanı sıra bu söylemin alımlama biçimi olduğu hesaba katılmadığı sürece bir şeyler hep eksik kalacaktır. Bu bakımdan sosyolojik araştırmalar modernitenin kurumsal, tarihsel, ekonomik pratiklerine değil aynı zamanda bunlar hakkındaki bilimsel, sanatsal ve popüler söylemi de incelemek durumundadırlar. Nihayetinde modernite bir toplumsal tahayyül meselesidir. Toplumsal tahayyül biçimi olarak modernlik, bir zaman fikrini, bir *ben* ve *öteki* algısını, kültürün maddi ve soyut yanlarını alımlama biçimlerini; bu tahayyül ile yapılaşan toplumu ve bu toplum içindeki failin edimini ve söylemini derinden etkiler. Bize göre modernist bir tahayyül aynı zamanda kendisi hakkındaki bilimsel ve sanatsal üretimleri de derinden etkiler. Bu etki üzerine modernliğin alımlama ve tartışılma biçimleri birtakım ikilikler şeklinde sosyal ve sosyal bilimsel gündemimize girmişlerdir. Modern tahayyül, *geçmiş-bugün*, *gelenek-modernlik*, *Doğu-Batı*, *yerel-küresel* gibi sosyo-politik ikilikler ürettiği için, Dünya'da ve özellikle Türkiye'de sosyal bilimciler toplumsal değişim, modernleşme, Batılılaşma meselelerini bu türden karşılaştırmalara dayalı şekilde incelerler. Daha somut ifade etmek gerekirse Batılılaşma/modernleşme incelenirken *özgüllük ve evrensellik*, bu yöndeki tarihsel değişimin yönü ve sonuçları incelenirken *süreklilik ve kırılma*, değişimin itici faktörü ve dinamiğinin ne olduğu konularına bakılırken *ekonomi politik ve kültüralist*, toplumsal değişimde başlıca rol oynayan sosyal unsurlar karşılaştırılırken *yapı ve fail* şeklindeki ikilikler üzerinden okunmaktadır.

Kemal Tahir, tarih ve toplum meselelerini bu türden sosyolojik kavramlarla değil romanın anlatım, betimleme ve imgeleme gücüne dayalı bir şekilde yaptığı için çalışmalarında kavramsal ve teorik bir sistematığın izini sürmek zordur. Kemal Tahir bu çalışmada söz konusu edeceğimiz ikiliklere başka bir dil ve muhayyileyle değinmekle birlikte bunları genellikle Doğu-Batı ikiliği hakkındaki kapsamlı fikirleri yoluyla açıklar. Bizim onun kullanmadığı bu kavramsallığı tercih etmemizin nedeni hem Kemal Tahir'in

¹ Ertan Eğribel."Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçekliği Açısından Yöntem", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Yayına Haz. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003. s.77.

konumuzla ilgili düşüncesini bir sistematige oturtabilmek ve aktarabilmek hem de söz konusu paradigmatik ikilikler hakkında düşünürken onun fikirlerinden istifade edebilmektir. Kısacası bir yandan çalışmadaki kavramları onun yardımıyla anlaşılır kılmak, diğer yandan O'nu da bu kavramlar yoluyla anlamak gibi, dikkatle düşünüldüğünde çelişkili olmayan -çifte doğrulama amacı güden- bir plan izlemekteyiz. Ayrıca çalışmada ele alacağımız ikilikler üzerine geliştirdiği edebi ve tarihsel açıklamalar, sosyolojik bir dille kavramsallaştırıldıklarında bambaşka ve verimli bir okuma fırsatı sunabilir düşüncesindeyiz. Bu çalışma, 1) Kemal Tahir'in gündeminde önemli bir yer tutan modernleşme, Batılılaşma meselesini, tasnif, tahlil ve karşılaştırma potansiyeli barındıran sosyolojik kavramlar yardımıyla daha görünür ve anlaşılabilir kılma ve 2) sosyolojinin modernleşme konusundaki mezkûr ihtilafı kavramsal ikiliklerine Kemal Tahir'in nasıl yaklaştığını ortaya koyabilme amacındadır.

Modern toplumun kendi hakkındaki bilgi ve düşünüş etkinliklerinden biri olan sosyolojinin henüz yeterince olgunlaşmadığı bir dönemde Türkiye'de bu işlevi öncelikle edebiyat ve özel olarak da roman yerine getirmiştir. Türkiye'de uzunca bir dönem romanın gücünün genellikle sosyolojik tahlil kabiliyeti ile ölçülmesinin sebebi budur. Kemal Tahir'i hem bir romancı hem bir sosyolog hem bir düşünür yapan özellikleri de ancak bu çerçevede anlaşılabilir. Diğer yandan romandaki sosyolojik bakış, anlatım ve alımlama potansiyeli çok tartışmalı bir konu olma özelliğini sürdürüyor. Kesin olan şudur ki, roman sosyolojinin inceleme konularına giren toplumsal yaşamın tüm dil kullanım biçimlerini barındıran, kullanan ve meselesini bunlarla anlatan bir tür olması bakımından sosyolojiktir. Bu haliyle sosyolojinin yerini almamakla beraber kapsamlı ve yetkin bir sosyolojik bakış için zengin bir toplumsal, dilsel topografya sunar. Mihail Bahtin'in² de belirttiği gibi romanın diğer edebi türlerden üstünlüğü onun *çokdilli* (Heteroglot) oluşudur. Yani romanın halk dilleri, lehçeler, bilim dili, dil oyunları, sözel ve yazılı anlatılar gibi dilin çoklu kullanımına el veren bir tür olduğu düşünülürse sosyoloji romana bigâne kalmamalıdır. Kemal Tahir'in, ele aldığı çok çeşitli meselelere roman yoluyla müdahale etmesi, Bahtinci anlamda romanın çok dilli özelliğinin müellifine sağladığı faydadan ileri gelir. Özellikle Türkiye gibi hiçbir ideolojinin, dünya görüşünün felsefi ve toplumsal temeli olmadan gelişmek durumunda kalması yüzünden sosyal aksiyonun ve bu arada sosyal bilimin yerini edebiyatın aldığını belirtirken Kemal Tahir son derece vurucu bir tespitte bulunur. Açıkçası konu Türkiye olduğunda roman ve sosyoloji birlikteliği tercih olmanın ötesinde bir anlam taşır.

Özgüllük-Evrensellik Sorunsalı ve Modernleşme

Sosyal bilimler, modern toplumun oluşumunun ve değişiminin rasathanesi olarak da görülebilir. Ayrıca kendileri de modern toplumsallık ve onun söyleminden derinden etkilenen sosyal bilimlerin moderniteyi okuyuşu ile kendi kurumsal gelişimleri arasında bir *dönüşlülük* (reflexivity) de vardır. Böyle bakıldığında sosyal bilimler içerisinde modernist paradigmanın ana akımı teşkil etmesi gayet normaldir. Dolayısıyla modernitenin evrenselliği iddiasının sadece politik değil aynı zamanda sosyal bilimsel kaynaklı olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu tespit "politikanın bilimi" ile "bilimin politikası" adını verdiğimiz iki olgunun karşıt yönlerden birbirini beslediğini ortaya koymakla kalmaz, modernist söyleme karşı gelişen eleştirel politikaların ve söylemin de aynı gündemden beslendiklerini gösterir. Dolayısıyla Batı-dışı toplumların toplumsal değişim istikameti ve kapsamı -hangi yönde ve şekilde tecelli ederse etsin- bu gündem tarafından tayin edilmiştir. Modernitenin evrenselliğini iddia etmek ile yerel deneyimin ve kültürün özgüllüğünü, dolayısıyla indirgenemezliğini iddia etmenin her ikisi de modernist bir söylemin çekim gücünden kurtulamamıştır. Modernitenin Gadamer'in tabiri ile böylesine güçlü bir "tarihsel tesir"

² Mikhail Bahtin. *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Metis Yayınları. 2004

kapasitesine sahip olduğu koşullarda bu gayet normaldir. Zira modernite, Batı-dışı toplumlarda sadece bir toplumsal değişim tercihi meselesi olarak “zuhur” etmez; bundan öte, var kalmak ya da kökten dönüşmek gibi zor ikilemeler de dayatır.

Toplumsal öznel olarak “kültür” söz konusu olduğunda mesele (modernleşme) daha kışkırtıcı tartışmalara neden olabilmektedir. Bu tartışmalarda değişmeyen ve tersine çevrilemez olan tek şey kullanılan araçların ve söylemin her bakımdan modern oluşudur. Modernleşmeyi bir “medeniyet değiştirme” meselesi olarak okuduğumuzda girilmekte olan medeniyete yönelik kültürel reaksiyondaki muhafazakârlığın bile modernist oluşu artık bir çelişki olarak dahi görülemez. Yerellik, özgüllük, etnosantrizm ve muhafazakârlık biçimlerinin tümünün modern olduğu bugün artık tartışmasız bir gerçektir. Ancak bu belirlenim modernitenin totallliğini iddia etmekle aynı kapıya çıkmaz, modern uygarlığın Batıya mal edilmesini ve evrenselliğini tartışmalı kılar. Nitekim tüm 20. yüzyıl sosyal bilimlerinde en önemli tartışma sorunsallarından biri budur. Konuya yönelik güçlü izahatlerden biri Charles Taylor’ın “İki Modernlik Kuramı” (2001) adlı çalışmasında ele alınmıştır. Sosyal bilimler içerisindeki evrenselci ve üniter söylemin tahakkümüne karşı alternatif okuma biçimlerini ele aldığı çalışmasında Taylor, *kültüralist* ve *akültüralist* adını verdiği iki rakip paradigmadan bahseder. Sosyal bilimlerde baskın olan, Batı tarihsel gelişimini adeta tekil bir uygarlığın diğer tüm kültürler üzerindeki hâkim modeli olarak ortaya koyan ve modernlikte bir evrensellik iddiasında bulunan akültüralist yaklaşımdır. Örneğin antropolojide ve arkeolojideki *difüzyonizm* akımında gördüğümüz özellikler uyarınca, tikel bir kültürün üretimlerinin zamanda ve mekânda edindiği yayılım etkisiyle birlikte önce genellik kazanıp sonra da insanlığın ortak kültürel mirası adı altında asıl çıkış noktası olan Greko-Romen kültürünü örtük bir şekilde öne çıkarır. Burada örtük şekilde varlığı söz konusu olan bir “zaman politikası” (J. Fabian) vardır. Zaman politikası, zamanın fizikteki değerlendiriliş biçiminden farklı olarak kültürel olarak üretildiğini, egemen olan kültürün zaman tasavvurunun evrenselliğe uzanan biçimini ifade eder. Çünkü her kültür birçok şeyin yanı sıra kendisine ilişkin olan bir zaman tasavvuruna da sahiptir. Kültürel değişimle birlikte zaman hakkındaki bu tasavvur da değişir. Özellikle 19. yüzyıla baktığımızda zaman konusunda ciddi bir epistemik ve algısal dönüşüm yaşanmıştır. İlk kez zaman kavramı bu dönemden itibaren politikleşmiştir. Artık Descombes’in (1980) ifadesiyle “Batı’nın miti tarihtir”. Bu mit, zamanla ilerlemeci, düz çizgisel ve evrimci bir tarih fikri şeklinde tüm kültürleri etkisi altına alabilmiştir. Böylelikle Batılılaşma, modernleşme evrensel bir telos mertebesine taşınmak istenmektedir. Kültüralist yaklaşım ise ilk bakışta akültüralist ve evrenselci modelin bu varsayımlarını inkâr eden alternatif bir yaklaşım gibi dursa da akültüralist yaklaşım kadar modernist bir söyleme gömülüdür. Çünkü kültüralist yaklaşım kültürel temelleri bulmak, kültüre temel bulmak, günümüzün sosyal meselelerine dair çözümü geçmişte aramak gibi amaç ve söylem bakımından akültüralist yaklaşımın varsayımlarını paylaşır. Sözelimi akültüralist yaklaşımın “mitik” zaman politikasını aynen benimsemektedir.

Modernlikle ilişkili olarak özgüllük ve evrensellik tartışmaları da akültüralist ve kültüralist ikiliğinin içerdiği epistemolojik ve politik sıkıntılarla malul olmakla beraber, burada kritik mesele; ister yerelci ister kültüralist diyelim, bir toplumu kendi bünyesine bağlı özellikler üzerinden okuma biçimlerinin meşruiyeti ve pratik faydası sorunudur. Kemal Tahir’in özellikle bu kadim ikilikler karşısındaki verimli ve ufuk açıcı duruşu ve analizleri yardımıyla konuya bakmanın hem Kemal Tahir’i anlamak hem de şu ana kadar sorduğumuz soruları yanıtlamak bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bize göre Kemal Tahir söz konusu özgüllük ve evrensellik ikiliğini hem edebiyat hem de sosyolojik çözümlerinde derinlikli ve sistemli bir şekilde tartışmaktadır. Bizim okumamıza göre Kemal Tahir için evrensel olanla yerel olan arasında mutlak ve kategorik bir karşıtlık yoktur. Çalışmalarına bir bütün olarak bakıldığında kavramın ve teorinin evrenselliği ile yerel

deneyimin ve bilginin özgüllüğü arasında verimli bir sentez arayışında olduğu rahatlıkla tespit edilebilir. Dolayısıyla onun bakışından toplum kültüralist ya da akültüalist ajandalardan birine bağlı olarak okunmak zorunda olan bir bütün değildir. Bu tespit O'nun sentezci bir yöntemi benimsediği anlamına da gelmez. Kemal Tahir kelimenin tam anlamıyla yerli bir düşündürdür. Diğer yandan Marksizm'e olan bağlılığı tüm ömrü boyunca -değişen biçimleri ile de olsa- devam etmiştir. "Kemal Tahir'e göre Marksizm bir diğer ifade ile bilimsel sosyalizm bir felsefe ve bununla uyumlu bir bilimsel yöntem olarak yeryüzündeki tüm toplumlara uygulanabilen evrensel bir geçerliliğe sahiptir. Bu evrensellik iddiası Marksizmin insan ve topluma ilişkin temel varsayımından kaynaklanmaktadır."³ Ancak Marksizmi diğer ATÜT'⁴çülerden farklı olarak yerelden evrensele doğru okumasındaki orijinallığe bakılırsa durum başka bir hal almaktadır. Kemal Tahir için öncelikli olan Türk toplumunun değişimini tarihsel materyalizme uydurmak değil, Osmanlı-Türk toplumsal yapısının bünyevi farklılığının altını çizerek sosyalist analize yenilik ve derinlik getirecek şekilde bir yorum geliştirmektir. Bunu sadece bir yöntemsel özgünlük olarak düşünmek eksik olur; Kemal Tahir'in bizatihi yaşam öyküsünden, dramından süzülüp toplumunun dramına bakışına nüfuz eden tutumun özgünlüğüdür burada söz konusu olan. Zira topluma bakıştaki yöntemimiz toplum, tarih ve kültür hakkındaki varsayımlarımıza sıkıca bağlı olduğu için, bir aydının parçası olduğu toplumla ilişki kurma biçimi aynı zamanda tercih ettiği yöntemi de belirleyebilmektedir.

Özellikle 1960'ların ve 70'lerin Türkiye'sinde yapıldığı şekliyle karşılaştırmalı incelemelerin, genellikle farkı ortaya koymaktan çok Türkiye'nin izleyeceği tarihsel rotanın Batı tarihinin bir model olarak alınmasına dayalı ürünlerle neticelendiğini görüyoruz. Yaygın bir örnek olarak *feodalite* konusu Türk Marksistler tarafından adeta sosyal tarihin evrensel bir aşaması olarak ortaya konurken Kemal Tahir, Osmanlı geçmişinde feodalitenin olmadığından hatta buna neredeyse karşıt özellik taşıyan "kerim devlet"ten ve sürekli bir "devlet kuruculuk"tan bahsediyor. Örneğin Kemal Tahir'in romanlarına bakıldığında "teoriyi kendi gerçeklerimize doğru aşmak şeklindeki bir eğilim içinde olduğu görülebilir"⁵ Benzer bir tespit Selahattin Hilav tarafından yapılmaktadır. Hilav'a göre Kemal Tahir, "gerçek tarih bilgisi ile bu tarih bilgisini engelleyen ideolojinin çatıştığı nokta ile ilgilenmiş bir kişidir"⁶ Yerel bilgi ile evrenselliği iddia edilen teori arasındaki uyumsuzluğu gösterdiği bir başka ve önemli saha romandır. Kemal Tahir'e göre sosyolojinin henüz tam gelişmediği bir kültürde onun boş bıraktığı yeri romanın doldurması gerekir. Ama bu roman Batı'daki haliyle *roman pur* denen tür olamaz. Kısacası Kemal Tahir'de romandan, sosyolojiden, tarihten ve bunların Batı çıkışlı teorilerinden derinlemesine faydalanan ama bunu kendi tarihsel gerçekliğine doğru yayan, hatta tersine, Türk toplumunun tarihsel gerçekliğini bu disiplinlerin imkânlarının içine doğru da yayan özgün bir yöntemi görmekteyiz. Bu yüzden roman Türkiye'de gerçekçi olmak zorundadır. Yalnız burada gerçekçi roman demek, gerçek olayları anlatan roman değil anlattığı gerçek olabilecek olan roman şeklinde okunmalıdır. O'na göre, "bir toplumda sanatçı olarak ortaya çıkma durumunda olan romancının görevi, sadece tarihi bilmekle sınırlı değildir. Yazar kendi tarihi geçmişine ilişkin yorumları yerli geldiğinde aşmasını bilmelidir."⁷ Gerçekçi bir romanın gerçeklikle çelişiyor gibi gözükken bu sunumu karşısında Kemal Tahir'in savunması, tarihte neyin kalıcı neyin değişken olduğunu bilmek üzerinedir: Romancının ödevi tarihteki kalıcı gerçeği yakalamak anlamında

³ Nevzat Yavuz. *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri*, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000. s.162

⁴ ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı.

⁵ Kurtuluş Kayalı. "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entelektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer", Ankara: *Doğu Batı*, Sayı: 11. 2000.,s. 49

⁶ Selahattin Hilav. *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: YKY, 2008. s. 116

⁷ Mustafa Kemal Şan. "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Yayına Haz. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003, s. 181

gerçekçiliktir. Ama yine de kalıcı gerçeği yakalamak, kurmacayı, yani gerçekliğin zihinsel inşası gibi bir etkinliği dışlamaz.

Kemal Tahir özgüllük ve evrensellik meselesini elden bırakmaksızın iki konu üzerine yoğunlaşır: Bir yandan Anadolu toplumunun özgün yönlerini araştıran ama olağan Türk Marksist düşüncesi tarafından eleştirilmeksizin ele alınan yabancı eserleri gözden geçirmek ve tüm bunları yaparken Marks'ın, Engels'in ve takipçilerinin tüm çalışmalarını, Doğu ve Türk toplumuna ilişkin yazdıkları her şeyi bu kez yeni bir gözle okumak.⁸

Kemal Tahir'in Osmanlı'nın feodalliğini reddederken kültüralist, ama ATÜT'ü kullanırken akültüralist bir yaklaşımı seçmesi çelişik bir tutum gibi durmaktadır. Ancak Kemal Tahir, ATÜT hakkında yazdığı her bir yazısında bu modeli olabildiğince yerleştirmekte ve Osmanlı toplumsal yapısının özgün özelliklerinin önüne geçirmemeye dikkat etmenin de ötesinde ATÜT'ü "aşmış" durumdadır.⁹ Kemal Tahir'e göre "somut gerçeklik ile teori arasındaki ilişkinin tek yönlü bir belirleme ilişkisi yoktur. O'na göre teori somutu belirlediği ya da dönüşüme uğrattığı ölçüde somut gerçeklikler de soyut teoriyi dönüşüme uğratar".¹⁰ Buna, teori ile pratik arasındaki dönüşlülük ilişkisi vardır deyip geçmek yeterli olmasa gerek. Çünkü bu her toplumun sosyolojik izahında dikkate alınması gereken bir prensiptir. Yani Marksist tarih modelini İngiliz toplumsal yapısına uyguladığımızda da teori ile pratik arasında bir dönüşlülük prensibi söz konusudur ve uyarlama meselesi burada da bir gerekliliktir. Konu ATÜT olduğunda bilhassa Kemal Tahir'in yaptığı gibi teoriyi gerçekliğe uygun hale getirip yeniden düşünmek elzemdir. Kendi ifadesiyle, "şimdi tekrar tekrar okuyoruz, tekrar tekrar bakıyoruz: o kadar kendimizi Batının benzeri, o kadar tıpkısı saymışız ki, Marx'ın, Engels'in eserlerindeki,-ki biz onları ezberlemeye çalışıyoruz, çünkü bu biraz da idrak etmediğimizden, yani ancak hafızlık yaparsak bir şey elde ettiğimizi zannettiğimizdendi herhalde, dikkat ettim, şimdi daha iyi farkına varıyorum-OrtaDoğu ve Osmanlılık ve Doğuculuk ile ilgili bütün satırları geçmişiz. Çünkü kesinlikle ilgimizi kesmişiz, biz Batıyla eşiz ve Batıdaki kanunlar aynen bizim kanunlardır, kabul etmişiz."¹¹

Kemal Tahir'in Doğu-Batı karşıtlığını işlediği çalışmalarında feodalite ile *kerim devlet* karşıtlığını öne çıkardığını görüyoruz. Özellikle en önemli çalışmalarından biri olan *Devlet Ana*'da ana tema budur. Bu eserde Kemal Tahir kendi döneminde yaygın olan feodalite tasvirinin etkisi altında kalmıştır. Buna göre feodalitede genellikle gayri insani, sömürücü, ceberrut bir düzen egemendir. Buna karşın kerim devlet ise iyilikçi, ahlaki, dayanışmacı ve insan odaklı bir düzen olarak resmedilir. Oysa yakın dönem tarih çalışmalarına bakıldığında feodalite ile kerim devlet arasında kurulan bu zıtlığın oldukça tartışmalı olduğu görülebilir. Örneğin C. Poggi, feodalizmin Avrupa'da savaşçı sınıfları toprağa bağlamasından, toprak üzerindeki nüfusun yönetilmesi, korunması ve bu süreçte eşitlik ilkesinin göze alınması, yerel geleneklere saygı göstermeyi, zayıfları korumayı, sorumlu davranmayı, hatta yer yer hak ve adalet konularında tartışma ortamının yaratılması gibi gelişmelerin yerleşmeye başladığından bahseder.¹² Buna karşın Kemal Tahir'in "kerim devlet"indeki durumun gerçeklikle olan ilişkisi de tartışmalı olabilmekte. Çünkü kerim devlet, kerim olmanın yanı sıra Weberci anlamda patrimonyal ve prebendal özellikler de taşıyabilmekte. Kısacası feodal düzende bir takım "kerim" vasıflar, kerim devlette ise bir takım "feodal" özellikler

⁸ Selahattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, s. 98

⁹ Yılmaz Yıldırım. "Kemal Tahir'in Tarihi Anlayışı ve Yöntemi", *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010. s.224

¹⁰ Hilmi Yavuz. "Kemal Tahir ve Marksizm", Ankara: *Toplum ve Bilim*, Yaz, 1977.

¹¹ Kemal Tahir. *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları,1992. s.313

¹² Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2002, s. 49.

görülebilmekte. Nitekim Kemal Tahir'in kerim devlet dediği siyasi kültürün ilişkiler ağındaki yönetici devlet erkânının yer yer neden "tefeci", "hazineden geçinmeci" olduklarına dair eleştirileri, burada sözünü ettiğimiz patrimonial ve prebendal nitelendirmelerini onun da paylaştığını göstermektedir. Kemal Tahir'in bu noktadan itibaren ATÜT'ü aşması artık onun ATÜT'ü kendi gerçeklerimize uydurmasından ziyade zamanla ATÜT'ü terk etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Kemal Tahir özellikle Notlar'ında ve bilhassa Batılılaşma eleştirisinde halk ve seçkinler arasındaki kültürel kopukluktan, bürokratik yabancılaşmadan, hazineden geçinmeci, talancı tipinin yaygınlaşmasından sıklıkla bahsetmektedir.

Kemal Tahir eserleri ile özcü olmadan kültüralist, dogmatik olmadan yerelci olunabileceğinin verimli bir örneğini ortaya koyabilmiştir. Kemal Tahir pek çok özcü ve etnosentrik söylemde görüldüğü gibi 'bizim toplumsal bünyemize uymayan Batılı kalıpları ve şemaları kullanmak yanlıştır' kalıp önermesinin ötesine geçmiş; Batılı olsun, evrensel olsun sosyolojik ya da edebi kavramları kendi hayatımızdan derlediğimiz kanıtlara ve bilgiye uygun şekilde yeniden üretebilmiştir.

Süreklilik-Kırılma İkiliği Ekseninde Sosyal Tarih ve Kemal Tahir

Sosyal bilimlerde özellikle geç-Osmanlı ve erken-Cumhuriyet dönemleri arasındaki değişim konusu sıklıkla "süreklilik" ve "kırılma" kavramları ekseninde tartışılır. Bazen kırılma yerine "kopuş" kelimesinin kullanıldığını da görürüz. Ancak *kopuş* ile *kırılmanın* toplumsal değişimin farklı istikametlerini ifade ettiğini bilmekte fayda var. Kopuş tam bir süreksizliği, kırılma ise -kopuş yerine de kullanıldığı gibi- değişimin rotasının büyük oranda değiştiğini ifade ederken kullanılır. Sosyal bilimcilerin az bir kısmının üzerinde durduğu üçüncü bir olasılık da "yeniden inşa" temasıdır. Yeniden inşa ya da yeniden üretim, tarihsel olguların büsbütün süreklilik sergilemedikleri gibi, temelli bir kopuşun, kırılmanın da söz konusu olamayacağını ifade ederken öne sürülen bir prensip kavramdır. Buna göre tarihte sürekliliği iddia edilen fenomen aslında kendisini değişen koşullarda yeniden üretirek var kılan olgudan başkası değildir. Bu hesaba katıldığında toptan bir kopuş gibi gözükür bir durum, esasında, değişmeden duran başka bir sosyal faktörün vesile olduğu, tetiklediği değişimden başka bir şey değildir. Tarih biliminde daha çok Fransız Annales Ekolü'nde ve Türk tarihçiliğinde bu ekolün yönteminin adeta kompetanı diyebileceğimiz Fuat Köprülü'de gördüğümüz yaklaşım buna örnektir. Kemal Tahir üzerindeki etkisi büyük olan Fuat Köprülü, -Köprülü Tarihçiliği sıfatının hakkını verircesine- birçok alan ve konu arasında 'köprü' kurabilmiştir. Bunları sıralamak gerekirse: Cumhuriyet dönemindeki en önemli paradigmatik tarih yazımı olarak karşımıza çıkan Türk Tarih Tezi'nin pek hesaba katılmadığı Osmanlı ve Selçuklu geçmişi, dahası onun Asyatik geçmişiyle bugünümüz arasında kurduğu köprü. Seçkinler ve halk arasında yıllardır var olan bir kopukluğu gidermeye yarayacak bilimsel ve kültürel bir köprü. Dönemin sosyal bilimlerinden sosyoloji, tarih, dilbilim, edebiyat gibi disiplinler arasında ilk kez kendisinin kurduğu köprü.

Köprülü tarihçiliğinde ve bu bölümde ele alacağımız Kemal Tahir yaklaşımında da görülebileceği gibi tarih, mutlak bir süreklilikler ya da kopuşlar tarihi değildir. Kaldı ki 20. yüzyılın güçlü tarih ekolleri için bilim adamının odaklanması gereken ağırlıklı konu, yavaş ve kararlı şekilde akararak değişen sosyo-kültürel tarihtir. Kemal Tahir'in beslendiği kaynaklar ağırlıklı olarak bu alana odaklanan metinlerdir. Üzerinde en fazla durduğu çalışmalardan bazılarını bakılacak olursa, Fuat Köprülü'nün yanı sıra Ömer Lütfi Barkan'ın, Mustafa Akdağ'ın, Halil İnalçık'ın, Uzunçarşılı'nın eserleri ve ayrıca Netayic'ül-Vukuat ya da Cevdet Paşa Tarihi gibi kitaplar zikredilebilir.

Bolca okuduğu isimlerin de kendisinin de Cumhuriyetten önce doğan kuşaktan olması çok belirleyicidir. Dönemindeki diğer aydınlardan epey farklı olarak 1940'ların ve 1950'lerin

Türkiye'sinde bile Osmanlı'ya hep yakındı. Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinde ve sosyolojisinde köy ve köycülük konusu, sürekli olarak güncel politik ilgiler bağlamında işlenirken Kemal Tahir köy konusunda bile Osmanlı'dan hareket ediyordu.

Kemal Tahir Osmanlı ve Cumhuriyetçi teoriler arasında bir seçim yapmaya mecbur kaldığında tercihini siyasal olandan çok kültürel olan üzerine temellendiriyordu. Böyle olması onun siyasal-yansız olduğu anlamına gelmiyor, tersine gerçek ve sert siyasal olanın kültürel olduğunun farkında olduğu anlamına geliyordu. Bu tavrının doğal bir sonucu olarak Cumhuriyet kadrolarının imparatorluk dönemi hakkında yeterince gelişkin olmadığı fikrine hep yakındı. Söz konusu iki geleneği temsil eden roman kahramanlarına bakıldığında¹³ alttan alta ciddi bir hesaplaşma güdüsüne sahip olduğunu da görebiliriz. Ancak belirtmeye çalıştığımız tarih tutumu ve Osmanlı hakkındaki tavrı onu gelenekçi ya da Osmanlı yapmaktan çok uzaktır. Kemal Tahir her zaman için şimdi, burada ve yerli olanla ilgiliydi. Onun geçmişle bağı kültürel bir tutuculuktan değil yönetsel bir uzgörüden kaynaklıydı. Öyle ki, Osmanlı'yı ATÜT üzerinden değil ATÜT'ü Osmanlı hakkındaki bilgi ve düşünceleri üzerinden okuyordu.¹⁴

Kemal Tahir'in hem Notlar'ı hem romanları hem de diğer türdeki yazılarının hepsinde tarih her zaman merkezi bir önemdedir. "Onun düşüncesinde bugünü anlamada ve yarını kestirmede, toplumun bugününe gelirken ne tür ekonomik toplumsal ve siyasal ilişkilerden, değişim ve aşamalardan geçtiğinin bilgisini edinmemizi sağlayan dünün bilinmesi yani tarih vazgeçilmez, ikame edilemez bir merkezi konuma sahiptir"¹⁵ Bir örnek vermek gerekirse kendi döneminde Osmanlı sanatına, şiirine ve özellikle Divan şiirine yönelik yaygın eleştiriye katılmaz. Divan şiirinin "halktan kopuk, saray kültürünü temsil eden eski, köhnemiş, bugün için bir anlam ifade etmeyen" vb. şeklindeki eleştirilere karşı çıkar. Bu tür eleştirileri tarihi reddetmek ve geçmişi küçümsemek şeklinde değerlendirir.

Kemal Tahir'de çok önemli duran süreklilik fikri O'nun romanlarında da karşımıza çıkar. Batılı bir tür olan roman, toplumu Batılaştırmak için değil, tarihte ve kültürde değişmez olanı *edebileştirmek ebedileştirmek* çabasıyla kaynaklanmaktadır. Edebiyat ve kültür eleştirilerinde, edebiyatın özellikle romanın böylesi milliyetçi amaçlar uğruna kullanılması üzerine yaygın bir eleştirel tutum vardır. Bu eleştirilerden bizim konumuz açısından önemli olan kültürel sürekliliğe dair olanları örneklemek gerekirse, literatürde önemli bir yer tutan B. Anderson'ın tespiti önemlidir: "...modern milliyetçi ideolojiler iki farklı zaman kavramını aynı anda içerirler: *epik zaman* ve *modern zaman*. Bilindiği gibi epik zaman destanın ya da mitosun zamanı iken, modern zaman romanın zamanıdır. Epik zamanda *synchronicité* yoktur, her şeyin birlikte ve aynı anda var olabileceği çok dolu, değerler, yargılar, inanışlarla yüklü bir zaman kavramıdır. Oysa modern zaman, kronolojik dizilim, sebep sonuç ilişkileri ve nedensellikler üzerine kuruludur. Modern zamanın herhangi iki noktasında aynı anda

¹³ "Kemal Tahir romanlarında bir çelişkiyi bütün açıklığıyla belirtir. Onun köy yaşantısıyla ilgili romanlarının kahramanları büyük şehire onun kendisinden uzak, akıl almaz düzenine kuşku ve güvensizlikle bakar. Kemal Tahir, şehir insanını da anlatırken yer verdiği köylü tipleriyle bu çelişkiyi gene belirtir. 'Bozkırdaki Çekirdek' te köy enstitüsü kurarak köyü kurtarmaya gelenler, kendilerinin cumhuriyet aydınları değil, hala bir çeşit Osmanlı sayıldığını, köylünün kendilerine bu gözle baktıklarını görerek dehşete düşerler. Köy insanına göre bu cumhuriyet denilen şey, Osmanlı'nın yeni bir düzenidir. Bilmiyorum, belki de enstitücüler, kendilerine biraz daha tarafsız bir gözle baksalardı, bu yargı karşısında o kadar dehşete düşmeyebilirdi. 'Yorgun Savaşçı'da Anadolu'yu kurtarmak için İstanbul'dan yola çıkan yorgun ittihatçılar halk tarafından genellikle ilgisizlikle ve kuşkuyla karşılanırlar. Hatta kasabalı, köylü onlara 'ittihatçı gavuru' olarak karşı çıkar." Oğuz Atay. "Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu", *Oğuz Atay'a Armağan, Türk Edebiyatının "Oyun Bozan"ı*, İstanbul: 2007. s. 371.

¹⁴ "Marksizm ancak memleket gerçeklerini iyice bildikten sonra işe yarar bir araç olarak öğrenilebilir. Yoksa ne öğrenilebilir ne de öğrenildiği kadarıyla işe yarar. Memleket gerçeklerini yani tarihini bilmedikçe Marksizm'den de bu yüzden yararlanamadıkça büyük sanat eseri vermenin elbette imkânı yoktu". Notlar 9/ Roman notları 3, Yayına Haz., Cengiz Yazoğlu Bağlam Yayınları İstanbul 1991. s. 11.

¹⁵ Nevzat Yavuz. *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri* s. 179

bulunmak mümkün değildir”¹⁶ Kemal Tahir'in romanlarında ve özellikle *Devlet Ana*'da epik zamana sürekli başvurduğu bir gerçektir. Buna bakarak romanlarının modern, gerçekçi roman özelliği taşımadığı şeklindeki eleştiriler özellikle Kemal Tahir'in zaman tasavvuruna dayandırılmaktadır. Ama Kemal Tahir'in bu eleştirilere erkenden verdiği bir cevap vardır: “Batı romanı nereden kaynaklanmış? Masaldan, halk hikâyesinden mi? Tamam! Benim de masalım var, halk hikâyem var... Öyleyse romanımı oturtacağım temel var bende.” Diğer yandan Kemal Tahir'in notlarına ve romanlarına topluca bakıldığında onun epik zamanı kullanıyor görünmesi, daha çok tarihte değişmez olan bir takım özelliklere duyduğu ilgiden kaynaklıdır denebilir. Mesela “Türklerde devlet kurucu bir vasfın değişmezliği”¹⁷, “azla yetinme tutumunun” sürekliliği, “çile çekme” ve buna dayanma gücü gibi sosyo-psikolojik tespitler epik zamanla değil gerçekçi zamanla bağlantılıdır. Dolayısıyla Kemal Tahir'deki zamansal tahayyül salt süreklilik ya da salt yenilenme değil sürekliliğin, yenilenmenin ve sürekli olanın kendini yeniden üretme örüntüsünün bilgisine dayalıdır. Böylesi bir sosyal tarih anlayışı tek bir örnek üzerinden gösterilebilir: *Devlet Ana*'daki Kerimcan'ın öyküsü bu örüntünün üstüne tamamen oturmaktadır. *Devlet Ana*'da anlatılan olaylardan biri Kerimcan'ın kişisel ve politik olgunlaşması sürecidir. Başlangıçta küçük Kerimcan Şeyh Edebalı'nın yanında eğitim almayı ister, silahşor ve savaşçı olmak istemez. Gelişkin bir âlim olmak istemektedir. Kerimcan'ın bu tutumu annesini ve Söğüt halkını şaşırmıştır. Ağabeyinin öldürülmesi üzerine annesinin sert ve buyurgan tavrının da zoruyla silahı kuşanır ve savaşçı olur. Abisinin katili Şövalye Notüs Gladys'ü öldürerek intikamını alır. Hikayenin sonuna doğru savaş kıyafetlerini çıkarır, kılıcını bırakır ve onun yerine Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi'ni alır.¹⁸ Burada neredeyse evrensel bir motif taşıyan ayrılık-sınav-dönüş, yani yeniden topluluğa katılma, başka bir ifade ile “geçiş” ritüelleri görülmektedir. Bize göre devlet anadaki Kerimcan'ın hikayesi bahsettiğimiz *süreklilik, kırılma ve yeniden inşa* şemasına oturtulabilir bir tarih fikrini yansıtmaktadır. Kemal Tahir bu anlatıda değişmez olanı yani sürekliliği, önce Kerimcan'ın asıl vasfı olan ve romanın sonunda kendini tekrar gösteren okurluğu, düşünürlüğü üzerinden göstermektedir. Nitekim başlangıçta Kerim olarak başlayan karakter romanın sonuna doğru kendini Molla Kerimcan olarak *yeniden inşa* eder. Kerimcan'ın karakter özellikleri üzerinden Kerim devletin süreklilik arzeden hikmeti ve vasıfları pekâlâ okunabilir. Bu eserde yapmaya çalıştığı şey onun romancıya yüklediği ödevle aynıdır. “O'na göre gerçekçi Türk romancısının ana ödevi, imparatorluk kurma gücüne sahip Türk insanının geleceği kurtaracak cevherini, bu cevherin tarih boyu taşıdığı insanca birikimi ve bu birikimin gelecekte işe yarar yönünü bulup açıklamaktır.”¹⁹ Billhassa Esir Şehrin İnsanları (1956), Esir Şehrin Mahpusu (1961), Yorgun Savaşçı (1965) ve de Devlet Ana (1967) adlı romanlarında Kemal Tahir'in yaptığı tam olarak budur.

Kemal Tahir'in tarih araştırmalarında ve romanlarında hem Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı ve Selçuklu geçmişi ile arasındaki süreklilik ve kırılma hem de modernleşme-Batılılaşma hareketleri ile birlikte Türkiye'nin Doğu-Batı arasında Tanpınar'ın tabiriyle “medeniyet değiştirmesi” anlamındaki bir kırılma konularına odaklandığı aşikârdır. Ancak bu konulara geniş ufuklu bir şekilde eğilmiş ve kendini Türkiye'nin düşünce dünyasında adeta kamplaşmış durumda bulunan bu ikiliklerden birinin içine kapatmamıştır. Örneğin Türk sosyalistlerin çoğundan farklı olarak Sovyet düşünürler konusunda mesafeli ve eleştirel

¹⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler- Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*'ndan aktaran, Duygu Köksal, “Devlet Ana Ve Osmancık: İki Kuruluş Anlatısı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:81, Birikim Yayıncılık, İstanbul: 1999. s. 49-50

¹⁷Kemal Tahir'in Türklerdeki devlet kuruculuğunun sürekliliği tespitini aynen paylaşan ve detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışma için bakınız: Carter Vaughn Findley, “Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der. Kemal Karpat, İstanbul: Bilgi Üni. Yayınları. 2004.

¹⁸ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.

¹⁹ Kemal Tahir, Notlar/ Sanat Edebiyat 1'den aktaran, Nevzat Yavuz. *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri*, s.185

düşünceler telaffuz edebilmiş, birçoğu 1960'lı yılların rüzgârıyla Sovyetler birliğini adeta bir dünya cenneti gibi görürken O, en temel meselelere bile eleştirel yaklaşabilmiştir.²⁰ Batıya ve Batı modernleşmesine olan bakışında da birçok yerelci düşünce insanında gördüğümüz tarafgir ve dışlayıcı tavra oldukça mesafelidir. Kemal Tahir Batı-dışı toplumların tarihsel deneyimlerinin Batı merkezli okumadan kurtarılması konusundaki ikna edici Batılı teorileri hesaba katmayı biliyordu. Nitekim Batı-dışı toplumların özgünlüğünü göstermeye dair Batılı teorilerin birçoğu, Batı-dışı kaynaklı olanlara göre daha kültüralist olabilmekteydi. Kemal Tahir bu bakımdan Batı düşüncesi ile kompleksiz bir ilişki kurabilmekteydi. “Günümüz postmodernist ve alternatif modernlik konjonktürünü görebilseydi (belki buna da “üçüncü Batılaşma derdi”), muhtemelen kendisine teorik partner olarak Marks yerine yine ‘günbatı’dan bir kuramcıyı seçecekti”.²¹

Ekonomi Politik ve Kültüralist Yaklaşımlar Karşısında Kemal Tahir

Sosyal bilimlerin, biri ekonomik paylaşımın merkezi önemine vurgu yapan Marksist biçimi; diğeri, kültür ve kültüralist sosyoloji eksenli Weberyen biçimi olmak üzere iki ana kanaldan gelişip çeşitlendiği şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Öncelikle bu kaba ayrımın kendisinin barındırdığı bir sorundan bahsetmek gerekirse, Marks’ın yazılarında kültür hiçbir zaman derkenar edilen, sadece üretim ilişkilerinin basit bir yansıması şeklinde ele alınmış bir gölge fenomen olmamıştır. Hakeza Max Weber ve ondan mülhem bir kültür sosyolojisi içerisinde ekonomi kurumunun toplumsal yapı ve ilişkilerdeki önemini tali gören bir anlayış bulunamaz. Dolayısıyla söz konusu ikiliği, bu iki önemli ismin entelektüel mirası ile ilişkilendirmek hatalıdır. Neyse ki konumuz toplumun ekonomi-politik değerlendirmesi ile kültüralist değerlendirmesi hakkındaki bu ön kabulleri ve metodolojik varsayımları ele almak değil, Kemal Tahir’in -varlığı öne sürülen- bu iki ana kamp arasındaki “yöntem kavgasında” nerede konumlandığı hakkında bir yorum geliştirmektir. Tabii önce bu sorunsalı daha anlaşılır kıldıktan sonra.

Kültür konusu modern sosyal bilim tarihi içerisinde üç ana gelişim aşamasına oturtulabilir: Bunlardan *birincisi*, kültürü makro ve ulusal düzeyde tüm bir toplumun diğer toplumlarla arasındaki ayırt edici vasıfların toplamı olarak gören eğilimdir. Erken modernlikten beri bildiğimiz bu eğilim, kültürün sınırlarıyla toplumun sınırlarını denkleştiren bir anlayışı yansıtır. Sözelimi Alman toplumu ile Alman kültürü birbirinin yerine kullanılagelmiştir. 20. yüzyılın ortalarına doğru belirginleşen *ikinci* aşamada ise, insanlığın yaşadığı ciddi uygarlık krizleri pek çok düşünür için bir “kültür krizi” olarak okunmaya başlayınca kültür, ağırlıklı olarak bir eleştiri odağı şeklinde ele alınmaya başlandı. Özellikle Frankfurt Ekolü ile temsil edilen *eleştirel teori* geleneğinin kültüre yönelik negatif yorumları ve karamsar eleştirileri bu kapsamda düşünülebilir. Bu anlayışa göre çağımızın Nazist ve Faşist eğilimleri sadece ekonomik krizlerin birer tezahürü değil aynı zamanda modern kültürün yapısına içkin bir insan ve toplum tasavvurundan da kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde kültür, kitle kültürü ve popüler kültür kapsamında negatif bir eleştiri nesnesi haline dönüştü. Bunu takip eden *üçüncü* bir evrede ise kültür, bu kez Marksizm içerisinde bir nevi “kültüre dönüş” diye adlandırabileceğimiz bir eğilimin konusuydu. *İngiliz Kültürel Çalışmalar Ekolü* ile başlayan ve küresel ölçekte geniş bir kabul gören bu eğilim uyarınca kültür, günümüz alt sınıflarının, marjinalerin, göçmenlerin, işçi sınıfının ve değişik alt kültürlerin *yaşam biçimi* olarak bir araştırma nesnesi halinde ele alındı. Marksist entelektüeller alt sınıfları ve tüm ezilenleri sadece ekonomik bir dezavantajlıkla değil kültürel özellikleri ve temsilleri üzerinden de incelemeyi tercih etmeye başladılar. Böylelikle kültür, seçkinlerin kültürü, ulusal kültür gibi klasik

²⁰ Kurtuluş Kayalı. “Herkes Selam Duran Edebiyat Yanında Ayrıksı Bir Düşünce ve Roman Dünyası: Kemal Tahir Düşüncesi ve Romanı”, *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010. s. 423-425

²¹ Yılmaz Yıldırım, “Kemal Tahir’in Tarihi Anlayışı ve Yöntemi”. s. 230

anlamalarının ötesinde mikro, bölgesel ve heterojen özellikleriyle çalışılan bir *alan* olarak ele alınmaya başlandı.

Tüm bu gelişmelerle birlikte özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde toplumsal ayrımları, ekonomi-politik bir okumayla mı yoksa gündelik yaşamının ve kültürün ayrışan ve ayrıştıran yönleriyle mi ele almak gerekir şeklindeki bir ikilik neredeyse tamamen terk edildi. Kültürün yatay ayrımlara, sınıfın ise dikey eşitsizliklere odaklandığı şeklindeki eski kaba ön kabuller de terk edilmeye başlandı. Eskinin *sınıf olarak kültür* ayrımı yerine giderek *kültür olarak sınıf* şeklinde adlandırabileceğimiz ayrımlar üzerine odaklanıldı. Sol entelektüeller tarafından kültürün Marksizm dışındaki okuma biçimlerinin meşruiyet kazanması şeklinde de yorumlanabilecek olan bu gelişme neticesinde, sosyal bilimler içerisinde zengin ve verimli yeni disiplin ve ekoller ortaya çıktı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, sosyal tarih, gündelik yaşam, edebiyat -bu arada roman- halk kültürü ve özellikle mağdurların kültürü eksenli okumalar sosyal bilimlerde giderek karşılık bulmaya başladı. Sonuç olarak kültür eksenli bir okuma eskiden olduğu kadar yorumcu ve muhafazakâr addedilmezken, ekonomi-politik eleştiriler de -kültürü dışlamadığı müddetçe- artık bir ekonomizm yaftasıyla eleştirilmiyor.

Yeni Marksistlerin kültüre yönelmesindeki ilgi ve hedefler ile Türkiye'de sol düşüncenin kültürü okuma biçimi çok farklıydı. Türkiye'de kültüre eğilen sol düşünce kültüre dair kökensel, özsel sorunlara odaklı açıklamalar geliştirmeyi ya da güncel olanı kadime bağlayan meşakkatli konularla ilgilenmeyi pek tercih etmedi. Kültür genellikle kılık kıyafet, toplumsal cinsiyet, ideoloji, kimlik, yaşam biçimi sembolleri gibi doğrudan politik göndermesi olan unsurlarla sınırlı tutuldu. Kültürü kadime bağlayan ve süreklilik içeren unsurlara odaklanmak bir tür muhafazakârlık olarak görülüp dışarıda bırakıldı. Hayatları hakkında konuşulan sıradan insanların toplumu, ekonomiyi, devleti, tarihi, Doğuyu, Batıyı nasıl algıladıkları hakkında kendilerinin geliştirdiği lehçeler, toplumsal tahayyüller ve söylemler birer araştırma nesnesi olmayı pek hak edemediler. Kemal Tahir'in özgünlüğünü aramız gereken noktalar arasında en önemlilerinden biri, sol gelenek içerisinde ihmal edildiğini belirttiğimiz bu boyuta hem yöntemsel hem ampirik hem de edebi yoldan önemli girdiler sunabilmesidir. Böylelikle Notlar'ında, denemelerinde ve özellikle romanlarında henüz Türkiye'de yer edinememiş olan kültürel incelemeler tarzı bir araştırma pratiğini kendince gerçekleştirmiştir. Kültürel incelemeler anlayışından ayrıştığı bir noktayı belirtmek gerekirse, bu alanda faaliyet gösteren entelektüellerin kültür hakkında eleştirel değil sadece betimleyici bilgi ürettikleri konusunda bir eleştiri söz konusudur. Kemal Tahir için ise kültür sadece anlaşılacak, açıklanacak bir şey değil beraberinde verili bir toplumsallığa eleştirel analiz uygulamanın hem bağlamı hem nesnesidir. Kemal Tahir, hem duygusal hem de politik bakımdan derinden bağlı olduğu halkı ve kültürü hakkında konuşurken eleştirel tutumunu maskeleyemez.²² Bu bakımdan kültüre odaklı analizlerin kültüralist, dolayısıyla "muhafazakâr" olduğu iddiasını ve kültürel incelemeler ekolünde gözlemlenen "zayıf eleştirelilik" tespitini Kemal Tahir için söylemek zordur.

Kemal Tahir'in önemli bir özelliği de Marksist düşüncenin ekonomik ve sınıfsal analizlerini Türk toplumunun kültürel, muhayyel ve simgesel dağarcığı ile sentezleyebilen bir bakış örneği sunabilmesidir. Devlet kavramının ekonomik, sınıfsal boyut kadar kadim

²² "Gazetelere, fıkra yazarlarına neden bir mektup yazmazlar, demiyorum, ayaklarına kadar gelen fotoğraflı yazarlı ekiplere topraksızlıktan neden dert yanmazlar? Sakın biz milletçe ayaklığı zanaat edinmiş olmayalım? Eğer iş böyleyse toprak değil, her sabah ölçüle altın dağıtılsa boştur. Kaldı ki, tarihte, genel olarak, reformlar, sosyo-ekonomik hayatın temelinde biriken, sonra yüze çıkan isteklerin rasyonel gerçek güçlerin sonuçlarıdır. Sosyal hayatın temelinde bu birikmeler yoksa ya da henüz güçsüzse toprak dağıtımları, birer bahşiş, birer sadaka olmaktan ileri geçemez. " *Yeni Ufuklar*, Ekim-Kasım 1960'dan aktaran, Naci Çelik Berksoy. "Kemal Tahir İçin Biyografi Çalışması", *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010. s.25

kültürel özellikleri de üst-belirleyen bir konumda oluşunu açıklayışında bunu görmek mümkündür.

"Beni romancı olarak, Türk insanının tarihsel gelişimi içinde ekonomik, sosyal oluşunun kişi özelliği ilgilendiriyordu. Yani, şöyle bir durumda, şu belli kişi nasıl davranır? (...) Rahatlığı anlıyorsunuz, bizde feodalizm vardır inancında olanlara niçün katılmadığıma şaşırıyorsunuz? Katılamadım, çünkü Doğuda yetmiş köyü olan bir Samsat (Eski samusat) Ağasını, bir uzatmalı jandarma onbaşısının rahatça, keyfiyle tokatladığını gördüm. Hem de adamın iki oğluyla yetmiş üç torunu yanındaydı. Hiçbir bağlı değildi. Fazladan tokat da haksızdı. Eh nasıl olsa temizleyecek de ondan dedim. Temizlemedi. Hiçbir şey olmamış gibi yaşamağa devam etti. Sordum. Devolettir bey vurur! diye sırttı. Bizim senyörü Batı kitaplarında bulamayacağıma inandım." ²³

Kemal Tahir'in maddeci tarih görüşü ile kültüralist bir yerlilik arasında denge tutturmakta zorlandığı, zaman zaman çelişkiye düştüğü durumlar da olabilmektedir. Örneğin "Osmanlı'nın feodalliğini reddederken kültüralist, ama ATÜT'ü kullanırken akültüralist bir yaklaşımı seçmesi çelişik bir tutum gibi durmaktadır."²⁴ Tabii ki romanları, notları ve bunların yazıldığı tarihler, biyografisindeki sarsıcı kırılmalar eşliğinde konuya bakıldığında böyle olması gayet normaldir. Yazılarının bir kısmında Marksizmi ve onun maddeci tarih görüşünü adeta tam bir ekonomizme vardırarak denli katı bir şekilde savunur. Örneğin tüm çalışmalarında çok önemseydiği tarih biliminin yönetsel tavrının iki ana eksene ayrıldığı görüşündedir: Bunları *metafizik tarih görüşü* ve *materyalist tarih görüşü* şeklinde adlandırır. Bu ayırmda Kemal Tahir tercihini net bir şekilde materyalist tarih görüşü şeklinde açıklar. Hem romanlarında hem de notlarında gerçekçiliği kıyasıya savunan biri için bu şaşırıcı değildir. "Gerçeği aramaya çalışan tarih kaçınılmaz bir şekilde akılcı ve bir o kadar da materyalist olmalıdır. Bir felsefe olarak materyalizm gerçeği rasyonel bir şekilde aramaktadır."²⁵ Devamında Marksizmin düşünce dünyasına olan en önemli katkısının insan ve toplum hayatındaki iktisadi fenomenlerin, üretim ilişkileri ve üretim güçlerinin taşıdığı hayatı önemi iyi kavraması ve bu sayede bilimsel bilgiyi ve yöntemi, yani tarihi maddeciliği geliştirmiş olması şeklinde açıklar.²⁶ Ancak Kemal Tahir maddeci tarih görüşünü ve bunun en güçlü temsilcisi olan Marksizmi tüm ön kabulleri ve teorik argümanları ile birlikte kendi toplum analizlerinde kullanmaz, iyiden iyiye uyarlar ve dönüştürür. "Kemal Tahir, Asya Tipi Üretim Tarzı kuramına dayanarak Osmanlı'da üretimin sürmesini sağlayan, ekonomiyi organize eden ve halkları sömürüye ve Batı soygununa karşı koruyan devletin, Batı'dakinden farklı olarak özel bir rol üstlendiğini ileri sürer. Doktor Karlos'un ağzından aktardığı bu teze göre devlet toplumun var olma, yok olma şartıdır. Bu yüzden Batı'da özel mülkiyet kutsaldır, Osmanlı'da ise devlet. Halk, kendisine karşı görevlerini yerine getirdiği sürece devleti baş tacı eder ve "Devlet Ana" olarak görür. Aksi takdirde devlet halkın gözünde bu vasfını yitirir."²⁷

Konu Doğu-Batı meselesi olduğunda ekonomi politik ya da kültüralist ikiliği başka bir hal alır. Kemal Tahir'e göre Doğulu ya da Batılı olmak adeta bir ontolojik yazgıdır, ne kültürle ne de ekonomik faktörlerle değişebilir bir durum değildir. "Doğululuk, Batılılık bir kültür ve çalışma sonucu elde edilir bir kategori değildir. Bir tarihsel oluş, birikim işidir. Bir Doğulu insan Batılı gibi Hristiyan, hatta komünist de olsa, Doğululuktan çıkamaz. Çıkanlar kozmopolit olurlar ki, kozmopolit olmak Batılı olmak değildir. Hiç kimse Batılı değilse Batılı

²³ Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 313.

²⁴ Yılmaz Yıldırım, "Kemal Tahir'in Tarihi Anlayışı ve Yöntemi", s.224.

²⁵ Kemal Tahir, *Notlar 10 / Osmanlıcılık/ Bizans*, Yayına hazırlayan, Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992. s. 14.

²⁶ Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.34

²⁷ Onur Güneş Ayas. "Yorgun Savaşçı Filminin Yakılması Üzerine", *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010. s.124

olamaz. Nitekim hiçbir Batılı da ne kadar çabalasa Doğulu olamaz.... Bir Doğuluyu Batılı olmakla öğmek, amaçsız, inançsız, şaşkın kalmış olmakla öğmektir."²⁸ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere ekonomik temel ya da altyapı ne kadar değişirse değişsin, buna bağlı olarak endüstriyel ve teknolojik birikim anlamında toplum ne kadar modernleşirse modernleşsin zihniyet, kültür ve toplumsal tahayyül toplumun değişmezleridir. Onun kültüre önem veren ama kültüralist olmayan, ekonomik altyapının toplumsal ilişkilerdeki belirleyiciliğine çok önem atfeden ama ekonomik determinist olmayan özelliği iyi bilindiğinde Doğu-Batı hakkındaki yaklaşımlarının arkasındaki dayanağın tek başına ekonomi ya da kültür olamayacağı rahatlıkla anlaşılabilir. Dolayısıyla daha önce ele aldığımız mesele olan ATÜT'e tekrar dönersek, Kemal Tahir'in ATÜT ile ilgilenmesi de Osmanlı Türkiye'sinin toplumsal yapısını ekonomi temelli açıklama isteğinden ziyade Batı-dışı bir özellik taşıdığını göstermek amacından kaynaklıdır. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi ATÜT'ü kalıp bir model olarak kullanmamıştır. Temelde ekonomik bir izahat modeli olan ATÜT'ü yerel, kültürel özellikleri öne çıkaran bir yorumla zenginleştirmiş, dahası aşmıştır.

Yapı ve Fail Eksenli Sosyolojik Okumalar ve Kemal Tahir

İnsan ve toplum bilimlerinde bireyin, parçası olduğu toplumla olan ilişkisinin nasıl formüle edileceği üzerindeki teorik ve uygulanımsal düzeydeki ihtilaflar biteviye devam etmektedir. Toplum bilimlerinde söz konusu ilişki genellikle bir ikilik şeklinde formüle edilmekte ve bunu bazen *yapı-fail* ikiliği bazen *makro-mikro* düzeyler arası ikilik bazen *yapı-eylem* ikiliği şeklinde görmekteyiz. Yaklaşık 200 yılı bulan bu toplumbilimsel tartışmanın iki ana sorunsal eksenine vardır: *Birincisi*, yapı ve fail arasındaki bu ikilikte hangisine öncelik verilmeli; *ikincisi*, toplumsal yaşamda böylesi ikiliklere bağlı kalan düşünce gerçekçi ve verimli sonuçlar vermeyecekse nasıl aşılabılır? Klasik ve makro ölçekli kuramlar bu ikilikte genellikle toplumu ve onu ifade eden yapıyı öne çıkarırlarken; gündelik yaşamı, bu yaşam içerisinde eylemde bulunan aktörü ve onun yenilikçi ve özgün eylemini öne çıkaran küçük ölçekli sosyolojik kuramlar ise fail merkezli bir sosyolojik yaklaşım örneği sunarlar. Orta ölçekli diyebileceğimiz, yapı ile aktör arasındaki ilişkiyi, ilişkiselliği, yapılaşmayı ya da dönüşlülüğü hesaba katan ve de çağdaş sosyolojide edindiği yer bakandan giderek yaygınlaşan bir üçüncü model daha vardır? Kesin olan şudur ki çıkış noktası hangisi olursa olsun ihtiyatlı ve gelişkin sosyal bilimsel araştırmaların neredeyse tümünde, insanın bireyselliğinde içkin olan bir toplumun ve toplumsal yaşamda etkin olan bir bireyselliğin hesaba katıldığını görmekteyiz. Daha kısaca söylemek gerekirse bireydeki toplumsallık ile toplumdaki bireyselliğin her zaman söz konusu olduğu gerçeği üzerine bilim yapılmaktadır. Dolayısıyla günümüz toplum bilimlerinde bu ikiliklere konu olan düzeylerden herhangi birine mutlak şekilde bağlı kalan bir düşünce örneği bulmak zordur. Ayrışma genellikle bu ikiliğin nasıl aşılabacağı üzerindeki yönlemsel ve teorik ihtilaflar şeklinde mevcuttur.

Sosyal bilimlerdeki yapı-fail ikiliğinin edebiyatta ve edebiyat teorisindeki bir nevi karşılığı *tip-karakter* ikiliğidir. Bilindiği gibi "tip" toplumun ya da geniş bir toplumsal grubun, kimliğin genel özelliklerini kendi varlığının bütününde temsil eden 'kukla' bir bireye karşılık gelirken; "karakter", daha kişisel, özellikle iç dünyasındaki ayırt edici ve kendisini birey kılan özelliklerle tasvir edilen insandır. Modern romanının kahramanı burjuva bireyi olarak belirir ve onun tasviri romanın ölçütü olarak gösterilir. Bu çerçeveden bakıldığında bazı eleştirmenler Kemal Tahir romancılığının "zayıflığını" onun "tip" merkezli anlatım ve tahlillere dayalı romanlarını işaret ederek dile getirirler. Örneğin Berna Moran'a göre Kemal Tahir, romanlarındaki insanların aile çevresi ile çocukluğu, aşkları gibi kendine özgü özel yanlarına eğilmez; genellikle bu kişileri belli bir partinin ya da topluluğun ya da bir grubun

²⁸ Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, s. 156.

üyeleri olarak ele alır, kişisel yaşamları sadece ait oldukları bütün içindeki rollerinden ibarettir.²⁹ Bu eleştiriyi sadece Kemal Tahir ile sınırlı tutmayıp bütün bir erken Türk romanı için dile getirenler de vardır: Örneğin Ulus Baker, “bizim edebiyatımız için işin jenerik öznesinin bir “ben”likle başlamadığı daha çok bir “biz”den ifade bulduğu”³⁰ tespitinde bulunmaktadır. Genel olarak erken Türk romanında ve Kemal Tahir romanlarında “biz” hassasiyetinin baskın çıktığı ve bunun doğal sonucu olarak tip yoğunluklu bir anlatımın olduğu doğrudur. Ancak tip ve karakter arasındaki ayrımı romanın gerçekçiliğinin, dahası edebiliğinin ölçütü olarak kullanmak günümüz edebiyat eleştirisi teorisinde geçerliliğini yitirmiş bir bakıştır. Şöyle ki, sosyal bilimlerdeki yapı-fail ikiliğini terk etme istidadının aynısı edebiyat teorisinde de yaşanmış ve tip, karakter arasındaki indirgemeci ikilik terk edilmiştir. Nitekim, edebi tipler her zaman sosyo-kültürel bir kimliği temsil eden ruhsuz insanlar olmadığı gibi, edebi karakterler de ne kadar bireyselleştirilirse bireyselleştirilsin genelde *tipik* özellikler taşırlar. Örneğin, “Raskolnikov birey olarak doğmuş, zamanla belli bir genel kategorinin temsilciliğini kazanarak tip olmuştur. Tersinden bakıp Oblomov’u düşünün, o da bütün tek yanlılığına karşın Capuana’nın değiştiği ile ‘tembel’ değil ‘Oblomov’dur.”³¹ Dolayısıyla sosyolojide yapı ve fail arasındaki ilişki, ilişkisellik, yapılaşma, dönüşlülük gibi okuma biçimleri vesilesi ile varlığı fark edilen yeni *insanlık biçimleri* olabildiği gibi; edebiyat teorisinde de tip ve karakter arasında/dışında insan oluşun ve bunun anlatım biçimlerinin indirgenemez çeşitliliği vardır.

"Roman anlayışım tek insanın dramına dayanır. Tek insanın dramını inceleyip derinleştirdikçe de insanoğlunun tükenmezliğine inancım artmıştır. Bu açıdan insanların kişisel serüvenlerinin; ana itici gücünü, yalnızca toplumun ekonomik, sosyal baskılarıyla kabataslak açıklamayı yetersiz bulurum. İnsan kendi tarihini, ekonomik sosyal yasaların baskıları altında yapıyor ama, son hesaplaşmada, gene kendisi, kişisel özelliği, sorumluluğu içinde yapıyor. Yoksa sanatta çeşitlilik hemen de imkânsız olurdu."³²

Hem romanlarındaki gerçekçilik hem de *Notlar*'ındaki toplumcu-gerçekçilik birlikte değerlendirildiğinde, Kemal Tahir'deki tiplerin toplumsal yaşamın hem mikro hem de makro seviyesinde yaşanan ciddi sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlerin birer tezahürü şeklinde cisimleşen gerçek insanların ve onlarla örülü gerçek toplumsal ilişkilerin tasviri olduğu görülür. Kemal Tahir romanlarında gördüğümüz köylüler, ağlar, cinciler, evliyalar, şeyhler, mahkûmlar, koğuş ağaları, hapisane müdürleri, kaçakçılar, gardiyanlar, öğretmenler, subaylar ve dervişlerin hepsi temsili kişiliklerdir ve dolayısıyla tip'tirler. Ama bunların ancak Türkiye toplumuna yönelik yazılmış başka yazarların romanlarında ve başka sosyolojik araştırmalarda aynen benzer özellikleriyle karşımıza çıktığı durumda tip olmaları söz konusu olabilir. Oysa Kemal Tahir'in tipleri kendi sosyal bağlamını kurabilmeleri, belli bir sosyal gerçekliği daha önce anlatılmamış şekilde anlatabilmeleri kabiliyeti bakımından asla 'tipik' değillerdir.

"Türk insanın sosyal oluşunun kişi özelliği" diye tanımladığı durum, aslında bir roman kahramanı olan ve "drama düşmüş" insan dediği mikro-psikolojik düzey ile makro sosyo-politik düzey arasındaki ilişkinin tahlili amacına yönelik bir betimlemedir. Kemal Tahir "bireysel, insani dram" kavramını kullanmayı çok sever. Zira ona göre de roman bireyin dramını ele almalıdır. Buna karşın "bizdeki devletçiliğin tedirgin kişi psikolojisini engellediği" ve dolayısıyla romanın gelişmesini engellediğini belirtirken, "dram" kavramından burjuva bireyin dramından daha farklı bir şeyi anladığını belirtmek

²⁹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 135.

³⁰ Ulus Baker, "Ulusal Edebiyat Nedir?", *Toplum ve Bilim*, Sayı:81, İstanbul: Birikim Yayınları, 1999, s. 7.

³¹ Murat Belge, *Edebiyat Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim, 2016, s. 27

³² Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1989, s. 69

istemektedir. En önemli fark, sınıf ve sınıf çatışmasının olduğu bir toplumda bireyin baş başa kaldığı yalnızlığın bir benzerinin Türk toplumunda olmayışıdır. Bunun belirgin sonuçlarından biri, Türk insanının (köylüsünün) toplum içinde pek yalnız kalmamasıyla alakalı olarak sahip olduğu “çile çekme ve azla yetinme gücünün”, söz konusu dramı baskılayan bir özellik taşımasıdır. Buradaki zorluk, kişi merkezli bir sosyal tahlilin köy romanı yoluyla yapılması “çelişkisidir”: Kemal Tahir'in bahsettiği bireyin dramı, yalnızlığı ile köy toplumsallığı arasındaki uyumsuzluktur. Romanlarında işlediği temalardan biri olan *yarenlik* kavramına baktığımızda, uyumsuzluk ya da çelişki gibi görünen bu durum farklı bir hal alır. *Ahi* geleneğinin bir parçası olan yarenlik üzerinden Kemal Tahir bize bir taraftan folklorik bilgi verir, diğer taraftan Anadolu köylüsünün düşünüş, hissediş, yaşam tarzı, ekonomik ve sosyal eylem biçimleri hakkında bir şeyler anlatır. Bu anlatım roman yoluyla yapıldığında tek başına mikro-psikolojik düzeye inmek teknik olarak mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir. Yarenlik, başlı başına mikro ile makro arasındaki ilişkiyi temsil eden bir kavramdır ve bunu yapmak amacıyla romanda kendine yer bulur. Dolayısıyla Kemal Tahir romanlarında odaklanılan şey, birey ya da toplumdan, kent ile taşradan, geçmiş ile bugünden herhangi biri değil, bizatihi aralarındaki ilişki ve bu ilişkinin ve değişiminin insan tarafından nasıl algılandığı meselesidir. Örneğin, Kemal Tahir'in romanları, özellikle köy üzerine odaklananlar; köy, kır romanı olmaktan çok Türkiye'nin en önemli tarihsel meselelerinin taşradan bakıldığında nasıl görüldüğünü anlatmak için yazılmıştır. Çözülme, bozulmayı gözlemlemek için kır doğru bir tercih değil gibi gözükür. Ama taşranın ileri gelenlerinin merkezle çevre arasındaki ilişkiyi tesis edici özellikleri dolayısıyla yaşadıkları “bozulma”, temsil özelliği bakımından dikkat çekicidir. Bu haliyle kendi döneminde köye ve köylülük meselesine bakıştaki egemen yaklaşımdan ayrılır. Sosyolojinin gündemindeki köylülük meseleye daha çok modernleşme paradigması açısından bakarken, Kemal Tahir'in romanlarında köy, modernleşmenin/Batılılaşmanın karşısında potansiyel olarak duran, özgün bir değişimin kültürel rezervuarı olarak yer alır.

Sonuç

Kemal Tahir'in Türkiye ile düşünsel, entelektüel ve duygusal bağının güçlü niteliği, kendisi üzerine yapılan bir çalışmanın müellifine bir takım zor-unlu-luklar yükler. Bu zorluklar her şeyden önce Türkiye'nin de Kemal Tahir'i mesele etmesinden kaynaklıdır. Yaşadığı süre boyunca ve günümüze kadar ülkesinin hem iktidar hem de entelektüel seçkinlerinin büyük bir bölümü onunla şu ya da bu şekilde ilgilenmişlerdir. Bu durum Kemal Tahir araştırmacısına, sadece onun yapıtlarını, biyografisini ele almakla yetinemeyeceği, bütün bu gündemi içine alan uzunca bir dönemi ve aktörlerini de hesaba katmayı bir ödev olarak dayatır. Bu bakımdan bir Kemal Tahir incelemesi yapılırken mümkün olduğunca onun takip ettiği yolun izini sürmek, düşünsel kaynaklarına bakmak, yararlandığı disiplinlere olabildiğince hâkim olmak ve tüm bunları da mümkün olduğunca birincil kaynaklara dayanarak gerçekleştirmek gereklidir.

Bu çalışmada biz bu gereklilikleri tam olarak karşılayamadık. Sadece Kemal Tahir çalışmalarına katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz bir araştırma taslağını ve yöntemini formüle etmekle yetinmeyi tercih ettik. Onun romancının ödevini tanımlarken ifade ettiği şeyi, yani tarihte değişen ve değişmeyen, süreklilik arz eden ve de modernleşme koşullarında değişiyor gibi görünen sosyo-kültürel tortulardan kaynaklı meseleleri sosyolojinin diline tercüme etmeyi istedik. Bundaki çıkış noktamız şuydu: Kemal Tahir, “insanı anlatan biricik ve en büyük bilim” dediği tarihi, “romancının ödevi” dediği şey ile birleştirirken bunu sosyolojinin yeterince olgunlaşmadığı bir dönemin koşullarının zorunlu hamlesi olarak görüyordu. Günümüzde sosyolojinin bu olgunluğa kavuştuğunu düşünüyorsak, romancının ödevi olan şeyin bugün için sosyolojinin de -ödevi demesek bile-işi olması gerekir düşüncesindeyiz.

Önerdiğimiz kavramsal çerçevenin, Kemal Tahir tartışmalarında kendisine yönelik eleştirilerden birine dolaylı yoldan cevap niteliği taşıdığını da umuyoruz. Şöyle ki; günümüzde Kemal Tahir'in karşılaştırmalı kültürel ve toplumsal incelemeleri Doğu-Batı kavramları ekseninde yapıyor olmasını bazen “demode” olduğu, bazen de gerçekçi olmadığı gerekçesi ile gündemden uzak tutma eğilimi hiç de az değildir. Bu düşünceye göre Doğu ve Batı kavramları bugünün dünyasındaki toplumları ve kültürleri tanımlamakta son derece yersiz ve yetersiz bir bakışı yansıtmaktadır. Ancak bu kavramları kullanmayı reddeden birçok entelektüel, bu tavırlarıyla çelişik bir şekilde Doğu-Batı kavramların ifade ettiği gerçekliğe tamamen gömülü bir muhayyile ile düşünme eğilimindedirler. Çünkü mezkûr kavramları kullanmak ile bu kavramlarla düşünmek birbirinden ayrı şeylerdir ve kanaatimizce Doğu, Batı kavramlarını kullanmayan entelektüellerin büyük bir çoğunluğu - zorunlu olarak-bu kavramlarla düşünmeyi sürdürmektedirler. Nitekim bu çalışmada odağa aldığımız özgüllük-evrensellik, süreklilik-kırılma, ekonomi-politik ve kültüralist bakış şeklindeki ikilikler, bu zıt kavramlardan hangisini öne çıkarırsanız çıkarın Doğu-Batı ayırımına bağlı kalmadan telaffuz bile edilemez. Tersten ifade etmek gerekirse, modern sosyal teorinin ve kavramlarının geçerliliğini hatta evrenselliğini öne sürüp, Doğu ve Batı kavramlarının gerçekliğini reddetmek büyük bir çelişkidir. Aynı şekilde toplumsal çözümlemelerde günümüzde ekonomi-politik bir boyutun belirleyiciliğini iddia etmek, Doğu ve Batı arasında bir farkı var saymadan mümkün değildir. Her ne kadar Doğu-Batı ayırımını reddetmenin makul biçimlerinin varlığı söz konusu olsa da burada belirttiğimiz türden tutumlar, Edward Said'in “örtük/gizli oryantizm” dediği tavrın ve de bazı durumlarda *self-oryantalist* bir dilin çeşitlemeleri olabilmektedirler. (Kaldı ki post-kolonyal ve postmodern teorinin Doğu-Batı ikiliğini reddettiği her durumda ortaya çıkacak sonucun Batının kâr hanesine yazılıyor oluşunu -konumuz bu olmadığı için-hiç tartışmadık bile.)

Bir toplumun bünyevi farklılığının altını çizmek; toplumsal özneliliğinin, kaynağı belli bir dışsal etki ile değişiyor oluşunu mesele etmek hiçbir zaman kişiyi kültüralist, muhafazakâr ya da tutucu yapmaz. Özellikle konu Kemal Tahir olduğunda onun düşüncesindeki yerlilik ve Doğululuk söyleminin kupkuru bir Batı karşıtlığı ya da hamaset içermediğini bilerek yazmak, konuşmak ve eleştirmek gerekir.

Toplumsal yapının özgüllüğünü iddia etmek ile bu yapının değişiminin (modernleşmenin) -bu ikisi her ne kadar ilişkili olsalar da- özgüllüğünü iddia etmek birbirinden farklıdır. Yani sosyolojik yapının özgünlüğünün altını çizmek gerçekçi iken, özgün bir modernleşme deneyiminden bahsetmek o kadar kolay değildir. Çalışmamızın sorunsal öbeğini oluşturan *özgüllük-evrensellik, süreklilik-kırılma, ekonomik politik ve kültüralist* ikiliği konularına eğilirken bilhassa bu hususa dikkat etmek gerekir. Zira geleneksel ya da otantik haliyle mülkiyetin başat olmadığı bir toplum, modernleşme koşullarında bu özelliğini değiştirdiğinde değişim genellikle özgün bir nitelik taşımaz. Özgünlük Kemal Tahir'in tabiriyle “kadim olanı bugüne bağlayan süreklilikte” aranabilir ama kendisinin de gösterdiği gibi Batılılaşma koşullarında yaşanan değişim ancak tahrif edici sonuçlar üretmiştir. Aynı şey yapı-aktör ilişkisi için de geçerlidir. Devlet karşısında kısmi özerkliği olan sosyal aktörlerden biri olan burjuvazinin Türkiye'deki gelişimi, sadece “hazineden geçinmecî bir zengin” zümre olarak belirir. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuç biricik ve benzemez haliyle sadece Türkiye'ye özgü olabilir ama bu farklılık bir alternatif model olarak asla kıymetli değildir. Çünkü ortaya çıkan sonuç, sadece geleneğin, kadim'in değil, modernitenin de tahrif edilmesidir. Bu yüzden Kemal Tahir kendisinden sonra revaçta olan *alternatif modernlikler, Batı-dışı modernlikler, çoklu-modernlikler* söylemlerine sanırız pek itibar etmezdi.

Kaynakça

- Atay, Oğuz. "Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu", *Oğuz Atay'a Armağan, Türk Edebiyatının "Oyun Bozan"ı*, İstanbul: 2007.
- Ayas, Onur Güneş. "Yorgun Savaşçı Filminin Yakılması Üzerine", *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010
- Baker, Ulus. "Ulusal Edebiyat Nedir?", *Toplum ve Bilim*, Sayı:81, İstanbul: Birikim Yayıncılık, 1999.
- Belge, Murat. *Edebiyat Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Berksoy, Naci Çelik. "Kemal Tahir İçin Biyografi Çalışması, *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Eğribel, Ertan. "Kemal Tahir'de Roman ve Toplum Gerçekliği Açısından Yöntem", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Yayına Haz. Ertan EĞRİBEL- Ufuk ÖZCAN, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Findley, Carter Vaughn, "Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, Der. Kemal Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, 2004.
- Hilav, Selahattin. *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: YKY, 2008.
- Kayalı, Kurtuluş. "Herkes Selam Duran Edebiyat Yanında Ayrıksı Bir Düşünce ve Roman Dünyası: Kemal Tahir Düşüncesi ve Romanı", *Kemal Tahir 100 Yaşında* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Kayalı, Kurtuluş. "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entelektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer", *Ankara: Doğu Batı*, Sayı: 11. 2000.
- Kemal Tahir. *Notlar/Batılaşma*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Kemal Tahir, *Notlar 9 / Roman Notları 3*, Yayına hazırlayan, Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.
- Kemal Tahir, *Notlar/10 Osmanlıcılık/ Bizans*, Yayına Hazırlayan, Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, Yayın Hazırlayan, Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- Köksal, Duygu. "Devlet Ana ve Osmaniçik: İki Kuruluş Anlatısı", *Toplum ve Bilim*, Sayı:81, İstanbul: Birikim Yayıncılık, 1999.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Şan, Mustafa Kemal. "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına*, Yayına Haz. Ertan EĞRİBEL- Ufuk ÖZCAN, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2003.
- Yavuz, Hilmi. "Kemal Tahir ve Marksizm", Ankara: *Toplum ve Bilim*, Yaz, 1977.

Yavuz, Nevzat. *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri*, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Yıldırım, Yılmaz. "Kemal Tahir'in Tarihi Anlayışı ve Yöntemi", *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.